

А. М. Ковальчук,
аспірантка кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського Національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 349

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИМИРЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

На основі досліджень законодавства Англії, Німеччини та Грузії висвітлені основні характеристики, які дозволяють виявити спрямованість та тенденції розвитку інституту примирення. Вказані у статті положення дозволяють порівняти механізми досягнення компромісу на території різних держав та визначити відмінні риси, які сприяють підвищенню рівня ефективності примирення.

Ключові слова: примирення, механізм досягнення компромісу, відновне правосуддя, звільнення від кримінальної відповідальності.

Бажання досягнення компромісу в конфліктах супроводжує людство з часів зародження державності прямо пропорційно соціальному та економічному прогресу суспільства на певній території. Можливість мирного врегулювання спору ще з давніх часів зарекомендувала себе як вигідна стратегія, яка не лише призводила до залагодження наслідків злочину, але й дозволяла сторонам продовжувати відносини комерційного, сімейного або дружнього характеру. Тим не менш, особливого значення інститут примирення набув шляхом застосування саме у кримінальному процесуальному законодавстві як способу ефективного вирішення найбільш суспільно значимих конфліктів.

У сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства України важливе значення має світовий досвід розвитку системи гарантій та

можливостей для суб'єктів кримінального провадження в розрізі вдосконалення інституту примирення. Саме тому дослідження відмінностей його нормативного регулювання дозволить спрогнозувати ті чи інші результати, які вже знайшли своє відображення в кримінальній процесуальній практиці за межами Батьківщини.

Враховуючи розвиток практики та вдосконалення положень інституту примирення на міжнародній арені, окремим питанням досягнення компромісу присвятили свої наукові праці ряд вчених, як то А. В. Абраамян, А. С. Василенко, Л. Г. Даллакян, Т. Г. Каткова, В. В. Литвяк, С. М. Наурзалиєва, Н. В. Нелевада та інші науковці.

Метою статті є відображення особливостей механізму досягнення примирення на території різних держав та висвітлення особливостей його нормативного

регулювання, які сприяють розвитку та підвищенню ефективності практичної реалізації процедури досягнення компромісу.

Механізм досягнення компромісу, який має багато переваг та представляє собою вагомий альтернативу репресивному методу, знайшов свій розвиток у правових системах різних частин світу. Кожна демократична країна відзначається наявністю механізму примирення між підозрюваним або обвинуваченим та потерпілим. Науковий аналіз норм кримінального процесуального законодавства різних держав дозволяє дійти висновку, що механізм компромісу характеризується багатогранністю та варіативністю залежно від історії держави, правової системи та ментальності народу.

Вищезазначене положення зумовило широкий спектр наукових досліджень зарубіжного досвіду досягнення компромісу в межах кримінального провадження. Так, характеризуючи роль примирення на міжнародній арені, Л. Г. Даллакян зазначає, що дана процедура передбачена в США, Англії, Австралії, Бельгії, Німеччині, Італії, Франції, Швейцарії тощо. Вчена стверджує, що подібне визнання процедури примирення є результатом усвідомлення, що сьогодні застосування виключно засобів формальної юстиції є недостатнім. Автор зазначає, що одним із важливих позитивних моментів вищезазначеного є також зменшення бюрократичного тягаря на судову систему [1, с. 59—60].

Характеризуючи зарубіжний досвід примирення, В. В. Литвяк зазначає, що перші процедури примирення отримали свій розвиток наприкінці 1970-х у США та у 1980-х у Європі. Щодо європейського континенту, то однією з перших країн, яка почала розвиток програм примирення, була Велика Британія [2, с. 29—30]. На сьогоднішній день на території Англії та Уельсу примирення може відбуватися наступним чином: 1) у певних випадках застосування принципів відновного правосуддя в процесі примирення потерпілий та правопорушник спілкуються, залучаючись підтримкою посе-

редника. Окремо варто відмітити, що іншим особам не заборонена присутність у процесі врегулювання конфлікту. До вищевказаних зокрема відносяться прихильники жертв або винних осіб, або члени громадськості; 2) процес примирення може проходити шляхом персональної зустрічі або із залученням інших людей. Врегулювання конфлікту можливо також у непрямому форматі шляхом залучення посередника, який діє як «shuttle mediation»; 3) досягнення компромісу можливе також шляхом проведення спільної конференції, яка полягає в залученні до обговорення значної кількості учасників. Зокрема, у певних випадках можливе залучення членів місцевої громади, декількох потерпілих та підозрюваних або обвинувачених. Ключовими ознаками відновного правосуддя у даному випадку виступають акценти на заподіянні шкоди та вирішення питання її відшкодування. Процес примирення може мати місце на будь-якій стадії кримінального провадження і навіть після ухвалення вироку. Домовленість у результаті врегулювання конфлікту може стати частиною будь-якого вироку. Проте найчастіше відновне правосуддя використовують до надходження провадження до суду [3].

Ще однією країною, яка відзначається відмінною від української системи досягнення примирення в межах кримінального провадження є Федеративна Республіка Німеччина. Так, відповідно до ст. 380 Кримінально-процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина (далі — ФРН) приватне обвинувачення за злочини на кшталт порушення недоторканості житла, образи, порушення таємниці листування, заподіяння тілесних ушкоджень, погрози і пошкодження майна можливе лише у випадку безуспішної спроби примирення сторін. Дана примирена процедура повинна бути проведена установою (Die Landesjustizverwaltung), яка спеціалізується на укладенні мирових угод та встановлена земельним Управлінням юстиції. Landjustizverwaltung є офісом федеральної держави Федеративної Республіки Ні-

меччина, яка відповідає за управління судовими органами [4].

Потерпілий, який ініціював кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, зобов'язаний надати довідку про безуспішне примирення одночасно з поданням заяви про вчинення злочину. Окремо варто звернути увагу на інформацію, яка міститься у ст. 153а книги другої розділу першого. Так, зокрема, в нормі визначено, що «у випадку розслідування кримінального проступку прокуратура може, за наявності згоди суду, до підсудності якого відноситься відкриття основного судового провадження, тимчасово відмовитись від пред'явлення публічного обвинувачення і тимчасово покласти на обвинуваченого обов'язки або надати йому вказівки, якщо вони підходять для того, щоб усунути суспільний інтерес до кримінального переслідування, і тяжкість вини цьому не суперечить. До обов'язків, зокрема, можна віднести: вчинення визначених дій для відшкодування шкоди, що була спричинена вчиненням; виплата грошової суми на користь благодійної організації або до державного бюджету; вчинення інших суспільнокорисних дій; виплата аліментів у визначеному розмірі; докладення серйозних зусиль для компенсації шкоди, спричиненої потерпілому (компенсація виконавець—потерпілий), внаслідок чого він загладжує вчинене їм діяння повністю, або в більшій частині, або прагне досягнення цієї тощо. Для виконання обов'язків і вказівок обвинуваченим прокуратура встановлює строк, який не повинен перевищувати шести місяців, а щодо сплати аліментів — одного року. Прокуратура має можливість відмінити обов'язки і вказівки обвинуваченого і один раз пролонгувати строк на три місяці. Також, за наявності згоди обвинуваченого прокуратура може назначати і змінювати обов'язки та вказівки. Якщо обвинувачений виконує обов'язки та вказівки, то діяння не може більше переслідуватись як кримінальний проступок. Якщо ж обвинувачений не виконує обов'язки і вказівки, то випалати, які вже були здійсненні, не повертають-

ся. Варто також відмітити, що час, який спливає на виконання обов'язків та вказівок, жодним чином не впливає на строк давності» [с. 227]. Хоча вищевказані положення не мітять терміну «примирення», тим не менш механізм відшкодування шкоди — визнання вини — зменшення або анулювання покарання свідчить про наявність основних елементів досягнення компромісу в межах кримінального провадження [5].

Також, відповідно до ст. 46 Кримінального уложення Федеративної Республіки Німеччина «Домовленість злочинець—жертва, відшкодування шкоди», якщо виконавець доклав зусиль, які були спрямовані на компенсацію спричиненої шкоди потерпілому (домовленість злочинець—жертва) і загладив повністю або більшою частиною вчинене їм діяння або серйозно намагався досягти цієї мети або в ситуації, в якій відшкодування шкоди вимагало від нього значних індивідуальних затрат або позбавлень, відшкодував потерпілому повністю або в більшій частині спричинену шкоду, то суд може пом'якшити покарання відповідно з законодавством утриматись від покарання, якщо виконавець підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не менше одного року або грошовому штрафу розміром до трьохсот шість десяти денних ставок. Детальний механізм реалізації вищевказаного положення визначений Кримінально-процесуальним кодексом Федеративної Республіки Німеччина. Так, ст. 155а визначає, що прокуратура та суд повинні на кожній стадії провадження аналізувати можливість досягнення примирення між обвинуваченим та потерпілим. Незважаючи на очевидну спрямованість на бажаність застосування примирних процедур, проти вираженої волі потерпілого примирення неможливе [6].

Досвід Федеративної Республіки Німеччина є надзвичайно цікавим у межах теми нашого дослідження, адже держава не просто пропонує можливість примирення у вигляді декількох варіантів механізмів реалізації, а й досить активно стимулює громадян до мирного вирішен-

ня конфлікту шляхом обов'язкового звернення до спеціалізованих установ, перш ніж прийняти заяву про вчинення певних категорій злочинів. Хоча дана процедура не має свого аналогу на території України, тим не менш вищевказана практика очевидно довела свою ефективність та, можливо, стала б корисною для процесуальної економії на Батьківщині в межах кримінального провадження.

Наряду з західними державами доцільним є, на нашу думку, звернути увагу на процес примирення між потерпілим та обвинуваченим або підозрюваним у межах кримінального та кримінального процесуального законодавства країн, з якими нас поєднує спільна історія і, як наслідок, спільні витоки права. Найближчими для законодавства України є країни пострадянського періоду, оскільки в основу багатьох кодексів, що регулюють кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство держав, були покладені положення законодавства Радянського Союзу.

Ще однією країною, яка межує з Україною та має подібну систему кримінального процесуального законодавства щодо інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, є Республіка Білорусь (далі — РБ). Відповідно до статті 89 Кримінального кодексу РБ особа, яка вчинила злочин, що не становить великої суспільної небезпеки, або вперше вчинила менш тяжкий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та загладила заподіяну злочином шкоду [7]. Подібно до Кримінального процесуального кодексу України, що стосується переліку злочинів приватного обвинувачення, ч. 2 ст. 26 Кримінально-процесуального кодексу РБ визначений перелік проваджень, які є справами приватного обвинувачення та підлягають закриттю у випадку примирення потерпілого та обвинуваченого. До вищевказаних проваджень відносяться наступні види злочинів: умисне спричинення легких тілесних ушкоджень; розголошення таємниці

усиновлення; умисне розголошення медичним, фармацевтичним або іншим працівником без професійної або службової необхідності відомостей щодо наявності захворювання, діагнозу або результату медичного огляду (розголошення лікарської таємниці); незаконний збір або розповсюдження відомостей щодо приватного життя, яка містить особисту або сімейну таємницю іншої особи без її згоди, що спричинило шкоду правам, свободам та законним інтересам потерпілого; розповсюдження відомостей неправдивих, що ганблять іншу особу, вигадок (наклеп), вчинене протягом року після накладення заходів адміністративного стягнення за наклеп або образу тощо. Примирення в межах вищевказаних проваджень допускається виключно до видалення суду до нарадчої кімнати для постановлення вироку.

Тим не менш, кодексом визначено, що прокурор має повноваження порушити кримінальне провадження щодо злочинів, які були зазначені вище, навіть за відсутності заяви від особи, яка постраждала внаслідок вчинення злочину, якщо вони стосуються суттєвих інтересів держави та суспільства або вчиненні щодо особи, яка знаходиться в службовій або іншій залежності від обвинуваченого або з інших причин не здатна самостійно захищати свої права та законні інтереси. Провадження, яке було відкрито прокурором, не закривається навіть за наявності факту примирення між потерпілим та обвинуваченим.

Також існує перелік випадків, коли прокурор має право втрутитись у процес, якщо злочинне діяння зачіпає суттєві інтереси держави та суспільства або вчиненні щодо особи, яка знаходиться в службовій або іншій залежності від обвинуваченого або через інші обставини не в змозі захистити свої права і законні інтереси. В такому випадку прокурор має право в будь-який момент взяти участь у судовому розгляді і підтримувати обвинувачення в суді, якщо цього вимагає захист прав громадян, державних або суспільних інтересів [8].

Аналіз нормативного регулювання примирення на території РБ Білорусь до-

звляє зробити висновок, що наявний вагомий контроль держави щодо реалізації положень даного інституту. Незважаючи на досить широкий спектр видів злочинів, які передбачають можливість залагодження конфлікту, в будь-який момент диспозитивний характер відносин між потерпілим та обвинуваченим або підозрюваним може трансформуватись в імперативний контроль з боку прокурора.

Цікавим, з точки зору нашого дослідження, є кримінальне процесуальне законодавство Грузії. Варто звернути увагу на той факт, що Грузія обрала відмінний від більшості пострадянських країн шлях розвитку інституту примирення, який більше подібний до європейського. На відміну від багатьох пострадянських країн, Кримінально-процесуальний кодекс Грузії серед підстав для припинення або (та) нерозпочинання або припинення кримінального переслідування не виділяє таких пунктів як примирення або можливість потерпілому забрати заяву про вчинення правопорушення.

Тим не менш, не можна стверджувати, що інститут примирення повністю відсутній на теренах національного законодавства Грузії. Так, згідно зі ст. 168 (що має назву «Усунення» («Устранение») «прокурор може не розпочати або припинити розпочате кримінальне переслідування щодо особи (суб'єкта усунення) за фактом вчинення менш тяжкого злочину, якщо особа (суб'єкт усунення) виконає одне або декілька з нижче перерахованих умов: а) передача державі незаконно здобутого майна або відшкодування вартості цього майна; б) повне або часткове відшкодування шкоди, яка була спричинена її діянням; в) сплата на користь державного бюджету грошової суми, мінімальний розмір якої 500 ларі; г) виконання безоплатної суспільнокорисної праці в розмірі від 40 до 400 годин; д) у разі скоєння сімейного злочину — проходження обов'язкового курсу навчання, орієнтованого на зміну насильницького ставлення та поведінки».

Відповідно до кримінального процесуального законодавства Грузії суб'єкту

усунення в письмовій формі пояснюється, що виконання умов усунення є добровільним і він користується всіма правами обвинуваченого. За наявності потерпілого прокурор в обов'язковому порядку до прийняття рішення щодо застосування процедури зобов'язаний проконсультуватись щодо вищевказаного. Усунення переважно застосовується на стадії досудового розслідування. Проте, навіть після його закінчення, сторони мають право з метою застосування механізму усунення звернутися до суду з клопотанням про повернення справи прокурору. В даному випадку суд має право повернути справу прокурору, який запропонує обвинуваченому усунення [9].

Вищевказаний процес суттєво відрізняється від вітчизняного. Більш того, назвати його примиренням у класичному розумінні не вважається доцільним. Тим не менш, очевидно, що кримінальне процесуальне законодавство Грузії надає перевагу компенсаційному методу реагування на правопорушення порівняно з репресивним, щодо злочинів, які не визнаються тяжкими з точки зору кримінального законодавства. Тобто законодавство передбачає елементи, які є основоположними в досягненні компромісу. Доцільним є той факт, що держава надає можливість правопорушнику не лише загладити свою провину в приватному порядку, а й поповнити державний бюджет, виконати суспільно корисні роботи та примирися з родиною шляхом аналізу власної поведінки за допомогою професіональних психологів.

Дослідження механізмів досягнення примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим дає основу для наступних висновків. Інститут примирення посів важливе місце в різних правових системах світу і, хоча традиції досягнення миру різняться і механізми примирення відзначаються варіативністю, спільним залишається усвідомлення переваги мирного врегулювання порівняно з репресивним методом. Незважаючи на багатоманітні ментальності та неоднакове процесуальне оформлення ознаки примирення схожі: відшкодуван-

ня шкоди, визнання вини та зменшення або відмова від покарання. Підсумовуючи, варто зазначити, що світові результати досягнення компромісу очевидні та позитивні: процесуальна економія, психологічний комфорт для жертви, зменшення ймовірності рецидиву злочинів,

відшкодування шкоди потерпілому, поповнення державного бюджету тощо. Саме тому для українського законодавства є можливість удосконалення власної системи досягнення примирення на основі досвіду різних країн світу.

Список використаної літератури

1. Даллакян Л. Г. Медиация в уголовном процессе как центральный элемент концепции восстановительного правосудия // Вектор науки ТГУ. 2010. № 2 (2). С. 59—62.
2. Литвяк В. В. Моделі медіації в кримінальному провадженні: порівняльно-правовий аналіз // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: збірник. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. Вип. 22. Ч. II. S.340. Types of Restorative Justice in England and Wales // The Crown Prosecution Service. 2017. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/restorative-justice>.
3. Types of Restorative Justice in England and Wales // The Crown Prosecution Service. 2017. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/restorative-justice>.
4. Landesjustizverwaltung URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Landesjustizverwaltung>. 5. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. Strafprozessordnung (StPO). Научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2012. 404 с.
6. Головненков П. В. Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия: научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2-е изд. [Электронный ресурс] // Проспект. 2014. URL: <https://books.google.by/books?id=E0jVAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
7. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З. URL: <http://xn-ctbcgfviccvibf9bq8k.xn-90ais/>. 8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь 16 июля 1999 г. № 295-З. URL: <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks>. 9. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии від 09.10.2009 URL: <http://www.matsne.gov.ge>.

Ковальчук А. М. Особенности уголовного процессуального регулирования института примирения на территории зарубежных стран.

На основе исследований законодательства Англии, Германии, Грузии освещены основные характеристики, которые позволяют выявить направленность и тенденции развития института примирения. Указанные в статье положения позволяют сравнить механизмы достижения компромисса на территории разных государств и определить отличительные особенности, которые способствуют повышению уровня эффективности примирения.

Ключевые слова: примирение, механизм достижения компромисса, восстановительное правосудие, освобождение от уголовной ответственности.

Kovalchuk A. M. Features of the criminal procedural regulation of the institution of reconciliation in the territory of foreign countries.

Based on the study of legislation in England, Germany and Georgia, the main characteristics that reveal the direction and trends of the institution of reconciliation are highlighted. The provisions in the article allow comparing the mechanisms for reaching a compromise on the territory of different states and identifying the distinctive features that contribute to improving the level of efficiency of reconciliation.

The analysis of the criminal procedural legislation of European countries allowed to distinguish between the national system of achieving a compromise and the system of other

states. Such a study will allow to identify qualitatively new differences, on the basis of which it is possible to identify the gaps that exist in the Ukrainian system of criminal procedural law and, based on the experience of these countries, to improve the domestic reconciliation system.

The experience of the states is extremely useful and interesting in the context of differences from the national system of achieving reconciliation. In particular, on the basis of the above research, such types of improvement as the compulsory conciliation procedure are possible; involvement of the mediator in the process; increased level of supervision of the prosecutor in order to avoid abuse; prospect of reconciliation with state authorities; passing a compulsory course of study aimed at changing attitudes and behavior, and so on. The above suggestions make it possible to improve the system of achieving reconciliation on the basis of the experience of different countries of the world.

Key words: reconciliation, mechanism for achieving a compromise, restorative justice, exemption from criminal liability.

Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров [та ін.]. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с. Бібліогр.: с. 490–495.

ISBN 978-966-667-453-4

Підручник підготовлений на основі сучасних правових концепцій та досягнень різних наук і відображає нинішній стан та перспективи розвитку вітчизняної криміналістики, яка предметно вийшла далеко за межі досудового слідства і вивчає закономірності виникнення інформації про злочин або про будь-яке явище в суспільстві, що вимагає правового врегулювання шляхом доказування. Розглянуто аспекти збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою активного вирішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення у будь-якій сфері людської діяльності фактів, що мають юридичне значення. Підручник являє собою достатньо повний виклад всіх розділів криміналістики, котрий відповідає вимогам стандарту вищої юридичної освіти і тенденціям світової криміналістики. Разом з викладом усталених тем і питань курсу із ґрунтовним залученням норм кримінального та кримінально-процесуального права, даних психології, інформатики, статистики та інших наук, окремі глави і параграфи присвячено оригінальним й удосконаленим засобам і прийомам збирання та дослідження доказової інформації, деяким новим методикам розслідування злочинів, зроблено принципний крок до введення в текст підручника матеріалів щодо техніко-криміналістичних і тактичних можливостей суддів, адвокатів-захисників та нотаріусів.